

SZÁSZI FERENC

ADATOK A MAGYAR KIVÁNDORLÁS TÖRTÉNETÉHEZ, 1945–1989

A kivándorlás¹ az elmúlt csaknem fél évszázados magyar történelemnek olyan szelete, amely összefügg a korszak egyetemes történetével, azon belül az egyes országok bevándorlási politikájával, valamint Magyarország gazdasági, társadalmi, politikai viszonyaival, ezek nemzetközi megftélésével.²

Dolgozatunk újabb, több irányból merítő statisztikai forrásbázisnak tekinthető, hiszen a hazai migrációs mozgalom nagy korszakainak részletesebb történeti elemzése alapján már megtörtént, így a terjedelmesebb okfejtést az adott keretben nem tekintjük feladatunknak. E tanulmányrészlet az *Országos Rendőr Főkapitányság* engedélye alapján rendelkezésünkre bocsátott, az *Igazgatásrendészeti Főosztályon* eddig titkosan kezelt útlevél-statisztikákra, az egyes országokban működő magyar külképviseletek témánkkal kapcsolatos forrásaira³ és a *KSH*-nak az 1956-ban és 1957-ben kivándorlókról kiadott jelentésére épül.⁴ A sok vonatkozásban hézagos adatbázis alapján megkíséreljük érzékeltetni a második világháború végétől 1989-ig a Magyarországról történő legális és illegális kivándorlás nagyságát, irányát, demográfiai, foglalkozás szerinti összetételét, és a jelzett típusú kivándorló csoportok különféle megoszlását összevetjük a visszavándorlás méreteivel, összetételével.

-
- 1 A nagyrészt forrásokat közlő dolgozatunkban az 1956–1957-ben kivándorlókat illegális, illetve a korábbi szóhasználat szerint „disszidens” elvándorlóknak, míg az 1953-tól 1989-ig rendelkezésünkre bocsátott, szétszóró anyagból összeállított statisztikákban, a forráshelyük elnevezése alapján „jogellenes” (illegális) és „engedéllyel” (legális) kivándorlóknak fogjuk nevezni.
 - 2 *Puskás Julianna*: Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége az 1970-es években. In: *Tanulmányok a magyar népi demokrácia 40 évéből*. Bp. 1985. 296.
 - 3 Az Igazgatásrendészeti Főosztályon rendelkezésünkre adott és a dolgozatban felhasznált statisztikai adatok és iratok eligazító jelzetei: B. M. Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal (KEOKH) Útlevél Osztály (a továbbiakban csak Útlevél Osztály) 1954: 87-2527-1/54; 1955: 87-1734-1/55; 1956: 87-121-1/56; 1957: 21-210/57; 1958: 72-2/59; 75-10/58; 1959: 75-7/59; 1960: 75-7/60; 1961: 75-17/61; összefoglaló jelentés 1961-től 1969-ig: 75-26-1/70; 1964: 75-35/65; 1965: 75-102-3/65; 1966: 75-13-3/67; 1967: 75-13-32/67; 1968: 75-13-27/68; 1969: 75-117/1969; 1970: jelzet nélkül; 1971: jelzet nélkül; 1972: 75-13-2/1973; 1973: jelzet nélkül; 1974: 75-13-1/1975; 1975: 75-13/16/75; 1976: 75-1/1/1977; 1977: 25-2/15/1978; 1978: 75-6/11/79; B. M. ORFK III. osztály 28-31-6/1980, 75-6/1 1980; 1980: 75-6/8/1980; összefoglalók 1978-tól 1988-ig és 1973-74-es összefoglaló.
 - 4 *KSH*-jelentés az 1956-os disszidálásról. Regio 1991. 4. sz. 174., 211.

Létszám adatok

A vizsgált korszak kivándorlásával foglalkozó szakirodalomból csupán Puskás Juliannának, elsősorban a nemzetközi statisztika alapos elemzése után adatott megállapításait idézzük: „A Magyarországról elvándoroltak összlétszáma, a háború végétől 1953-ig, 100 000–110 000-re becsülhető.” Véleménye szerint az 1956. évi „disszidálási hullám során közel 200 000 ember lépte át az ország határát”. Összegezõ megállapítása szerint az 1970-es évekig „a második világháború óta az ország jelenlegi területéről eltávozottak száma 320–350 000-re tehető”. Ez a létszám már veszteségnek tekinthető, mivel „visszavándorlások ebben az időben csak gyéren fordulnak elő”.⁵

A legfőbb kérdés ezek után az, hogy a felhasznált hazai forrásanyagok módosítják-e az embervesztésre vonatkozó becslést?

1. táblázat

Engedélyezett és jogellenes kivándorlás, 1953–1989

A távozás időpontja	Engedélyt kapott (fő)	Jogellenesen távozott (fő)	Összesen (fő)	A jogellenes távozások az összes %-ban
1953	135	n. a. ^a	135	n. a.
1954	1 099	n. a.	1 099	n. a.
1955	1 319	n. a.	1 319	n. a.
1956	2 795 ^b	124 922 ^c	127 717	0,0
1957	8 580	26 809 ^d	35 389	95,9
1958	1 637	n. a.	1 637	n. a.
1953–58. össz.	15 565	151 731	167 296	90,7
1959	1 911	n. a.	1 911	n. a.
1960	1 742	n. a.	1 742	n. a.
1961	1 405	n. a.	1 405	n. a.
1962	2 633	n. a.	2 633	n. a.
1963	2 344	687	3 031	22,7
1959–63. össz.	10 035	687	10 722	6,4
1964	1 954	2 392	4 346	55,0
1965	1 848	3 393	5 241	64,7
1966	1 865	2 188	4 053	54,0
1967	2 116	1 817	3 933	46,2
1968	1 928	2 236	4 164	53,7
1964–68 össz.	9 711	12 026	21 737	55,3

Folytatás a következő oldalon.

⁵ Puskás J.: i. m. 242., 247., 256.

A távozás időpontja	Engedélyt kapott (fő)	Jogellenesen távozott (fő)	Összesen (fő)	A jogellenes távozások az összes %-ban
1969	1 902	3 068	4 970	61,7
1970	1 898	3 718	5 616	66,2
1971	2 020	3 517	5 537	63,5
1972	2 240	3 364	5 604	60,0
1973	2 335	2 891	5 226	55,3
1969–73. Össz.	10 395	16 558	26 953	61,4
1974	2 312	2 176	4 488	48,5
1975	2 456	1 541	3 997	38,6
1976	2 259	1 660	3 919	42,4
1977	2 229	1 855	4 084	45,4
1978	1 987	1 805	3 792	47,6
1974–78 Össz.	11 243	9 037	20 280	44,6
1979	1 788	2 614	4 402	59,4
1980	1 898	4 657	6 555	71,0
1981	1 839	4 108	5 947	69,1
1982	1 637	2 676	4 313	62,0
1983	1 490	2 239	3 729	60,0
1979–83. Össz.	8 652	16 294	24 946	65,3
1984	1 349	2 136	3 485	61,3
1985	1 303	2 584	3 887	66,5
1986	1 282	3 295	4 577	72,0
1987	1 466	4 923	6 389	77,1
1988	1 347	3 506	4 853	72,2
1989	1 299	142	1 441	9,9
1984–89. Össz.	8 046	16 586	24 632	67,3
Mindösszesen	73 647	222 919	296 566	75,2

^a n. a. = nincs adat.

^b Forrás: KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. Regio 1991. 4. sz. 211.

^c 1956. X. 23–XII. 31. Forrás: i. m. 182.

^d 1957. I. 1–IV-30. Az 1957. évi létszámadathoz hozzáadtuk az ismeretlen időpontban távozottakat is. Forrás: i. m. 182.

Az 1. táblázat összesített adataiból kiemelendő, hogy 1953-tól 1989-ig Magyarországon kivándorlásra jogosító engedélyt 73 647 fő részére adtak ki. A kimutatás ellenére a tényleges kivándorló létszám megállapítása több ponton bizonytalan. Mivel a kivándorlási engedélyt személyekre adták, alapnak az engedélyek számát vesszük és a legális kivándorlási lehetőség-

gel élők számát kerek számban 70 000 főre becsüljük,⁶ míg az illegális kivándorlók száma a kimutatásban jelzett 222 919 főnél több lehetett. Az 1956-ban és 1957-ben illegálisan kivándorlók számát a *KSH* jelzései, a levéltári források és a szakirodalom alapján 200 000 főre becsüljük. Így az illegális kivándorlók száma a teljes korszakban kb. 270 000 fő lehetett.⁷ Adataink összegzése alapján 1953-tól 1989-ig legálisan és illegálisan kb. 340 000 ember hagyta el az országot. Elfogadva és felhasználva Puskás Juliannának a háború végétől 1953-ig becsült 100–110 000-es veszteségre vonatkozó adatát, az általa vizsgálnál 19 évvel hosszabb időszakban, 1945-től 1989-ig, a visszavándorlásra vonatkozó adatainkat is figyelembe véve, az említett 320–350 000-nél csaknem 100 000-rel többre, 420–430 000-re becsüljük a teljes veszteséget. Becsült adatunkkal nem kérdőjelezzük meg az említett feltételezett veszteség-adatokat, hisz a 100 000-es többlet csaknem teljesen abból adódik, hogy az általunk vizsgált, 19 évvel hosszabb időszakban, 1971-től 1989-ig 86 000-en felül volt a legális és illegális kivándorlók száma.

Az engedéllyel és engedély nélkül kivándorlókról bemutatott statisztikai adatokat becslésünk alapjának tekintjük. Ezekkel az adatokkal számolva, a kimutatott 37 éves időszakban az 1980. évi népességhez viszonyítva⁸ a magyarországi lakosság 3,2 %-a hagyta el az országot kivándorlási céllal. Az egy évre eső 8–9000 körüli kivándorlási veszteség kb. 2000 fővel meghaladja a két világháború közötti évtizedekben a kivándorlás által bekövetkezett évi népesség-veszteséget.⁹ Ha eltekintünk az 1956–57. évi kivándorlási áradattól és csupán az 1959-től 1989-ig terjedő időszakot vesszük figyelembe, a legális és illegális kivándorlás (kb. 129 000 fő) évi átlaga több mint 4000. A viszonylag konzolidált években, 1964–1989 között az évi 4500 fölé emelkedő elvándorló létszám még inkább megközelíti a két világháború közötti egész időszak, és meghaladja az 1930-as „kényszerkivándorlási” korszak évi veszteségét.

Útirányok

Arról, hogy a Magyarországról kivándorlók hova igyekeztek, mely országokban akartak letelepedni, hézagos statisztikai kimutatások és az egyes országokban működő magyar külképviseletek konzuli osztályainak jelentései adnak eligazítást. A mellékelt statisztikai kimutatások külön-külön három időszakban csak az engedéllyel kivándorlók útirányáról tájékoztatnak (2. táblázat).

Táblázatunk mutatja, hogy 1955-től 1957. december 31-ig a kapitalista országokban letelepedni szándékozók legnagyobb hányada Izraelben (17%), az NSZK-ban (16,8%) és Ausztráliában (13,2%), valamint az USA-ban és Kanadában keresett új hazát. Különösen szembeötlő, hogy 1955–56-ban a legális kivándorlók 22,8 ill. 24,4%-a Izraelbe ment. Ezek az arányok nagyobbak, mint amit a *KSH* e két évről közöl. Ugyanakkor teljesen eltér a *KSH* adataitól az általunk 1957-ről bemutatott statisztika. (Igaz, egész más hónapokat és viszonyítási alapot vesz számba a két kimutatás.) A hivatalos kimutatás szerint 1957 első négy hónapjában Izraelbe ment az engedélyezett kivándorló útlevelel rendelkezők 59,9%-a, míg az általunk közölt statisztika szerint ugyanez év novemberében és decemberében szinte csaknem megszűnt az ide irányuló kivándorlás. A magyarázat bizonyára az arab-izraeli konfliktus

6 Felfelé kerekíthetné a megadott becsült számot az 1957–58. években kiadott útlevelekben szereplő kivándorlók együttes összege, és az 1958-tól 1961-ig az egyes országokba kivándorlóknak az engedélyezettéknél nagyobb száma. A felfelé kerekítést indokolná a „kapitalista” és a „szocialista” országokba kivándorlási engedélyt kapott, majd az 1973-tól 1987-ig országokként kimutatott kivándorlóknak az engedélyezettéknél alacsonyabb összesített létszáma.

7 Lásd: *Puskás J.*: i. m. 247., *Szépfasuli István*: Lássátok, halljátok egymást. Mai Magyarok Ausztriában. Bern, 1980. 59.; Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény (a továbbiakban: OL JGy) XIX.-J-I-j 78/E/57.

8 1980. évi népszámlálás, 21. Bp. 1981. 10.

9 *Szászi Ferenc*: Kivándorlás Szabolcs megyéből a két világháború között (1920–1941). Nyíregyháza, 1992. 24–27.

Legális kivándorlás országoként, 1955–1957

Ország	1955		1956 I. 1.–IX. 30.		1957 IX. 1.–XII. 31.		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Anglia	44	4,6	49	3,8	46	5,1	139	4,4
Argentína	23	2,4	33	2,5	28	3,1	84	2,7
Ausztrália	142	14,9	167	12,9	107	11,9	416	13,2
Ausztria	61	6,4	100	7,7	67	7,4	228	7,2
Belgium	7	0,7	19	1,5	9	1,0	35	1,1
Brazília	35	3,7	17	1,3	48	5,3	100	3,2
Chile	9	0,9	9	0,7	5	0,6	23	0,7
Dánia	–	–	3	0,2	1	0,1	4	0,1
Dél-Afrika	–	–	7	0,5	4	0,4	11	0,3
Franciaország	67	7,0	57	4,4	35	3,9	159	5,0
Hollandia	3	0,3	5	0,4	7	0,8	15	0,5
Izrael	218	22,8	317	24,4	3	0,3	538	17,1
Kanada	84	8,8	104	8,0	112	12,4	300	9,5
Norvégia	–	–	–	–	3	0,3	3	0,1
NSZK	136	14,2	174	13,4	220	24,4	530	16,8
Olaszország	12	1,3	22	1,7	7	0,8	41	1,3
Paraguay	–	–	2	0,2	–	–	2	0,1
Svájc	29	3,0	18	1,4	30	3,3	77	2,4
Svédország	6	0,6	–	–	20	2,2	26	0,8
Törökország	–	–	1	0,1	–	–	1	0,0
Új-Zéland	2	0,2	3	0,2	4	0,4	9	0,3
USA	73	7,6	166	12,8	102	11,3	341	10,8
Uruguay	–	–	2	0,2	3	0,3	5	0,2
Venezuela	–	–	–	–	38	4,2	38	1,2
Egyéb kapitalista országok	5	0,5	22	1,7	3	0,3	30	1,0
„Kapitalista” összesen	956	78,9	1297	64,0	902	78,7	3155	72,0
Albánia	4	1,6	–	–	1	0,4	5	0,4
Bulgária	–	–	1	0,1	–	–	1	0,1
Csehszlovákia	160	62,7	406	55,6	116	47,5	682	55,5
Jugoszlávia	11	4,3	50	6,8	47	19,3	108	8,8
Lengyelország	3	1,2	2	0,3	–	–	5	0,4
NDK ^a	7	2,7	21	2,9	9	3,7	37	3,0
Románia	69	27,1	229	31,4	57	23,4	355	28,9
Szovjetunió	11	4,3	21	2,9	14	5,7	46	3,7
„Baráti” összesen	255	21,1	730	36,0	244	21,3	1229	28,0
Mindösszesen	1211	100,0	2027	100,0	1146	100,0	4384	100,0

^a Az NDK a „Kapitalista” országok között szerepel az 1955. évi forrásokban.

tusban keresendő, hisz az *Útlevel Osztály* 1958. évi beszámoló jelentése szerint „az Izraelbe irányuló kérelmek engedélyezése jelenleg szünetel”. Az útlevelkiadás szüneteltetése valószínűleg visszanyúlt az előző év utolsó hónapjaira is. Az Izraelbe irányuló kivándorlás nagy aránya összefüggésben volt a zsidó lakosságnak több összetevőből adódó félelmével, továbbá „az izraeli államnak és kormányának azzal a törekvésével, hogy minél nagyobb számban vándoroljanak ki Izraelbe zsidó származású személyek”.¹⁰

A többi felsorolt ország befogadásának aránya a korábbi kivándorlási korszakokban betöltött jelentős szerepével, gazdasági lehetőségével, és az adott időszak nemzetközi politikai viszonyaival függ össze. Az általános összetevőktől némileg különbözik Ausztrália befogadó szerepe, mivel erre a földrészre az 1930-as évek végétől és közvetlenül az 1945 előtti években vándoroltak ki nagy hányadban a „kényszerkivándorlók”.¹¹ A felsorolt országokba irányuló legális kivándorlás arányai ugyan nem esnek pontosan egybe a KSH által megadott arányokkal, de azonos tendenciát jeleznek, ugyanakkor az előző kivándorlási korszakoktól már a bemutatott három év statisztikai adatai is — Ausztrália és Izrael szerepének növekedésével — jelentős eltérést mutatnak.¹²

Statisztikai adatainkból 1958-tól 1961-ig lehetett összeállítani a következő adatsort (3. táblázat).

10 OL JGy XIX-J-1-j 195. doboz, 20/b. sz. n.

11 *Puskás Julianna*: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880-1940. Bp. 171-175.; *Szászi F.*: i. m. 6-27., 53-62.; OL JGy XIX.-J-1-j 195. doboz, sz. n.

12 *Regio*, 1991. 4. sz. 208-211.

Legális kivándorlás országoként, 1958–1961

Ország	1958		1959		1960		1961		1958–61 Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Anglia	75	4,9	44	2,7	41	2,8	46	4,0	206	3,5
Argentína	17	1,1	15	0,9	17	1,1	15	1,3	64	1,1
Ausztrália	151	9,9	149	9,2	126	8,5	112	9,6	538	9,3
Ausztria	111	7,3	134	8,3	67	4,5	64	5,5	376	6,5
Belgium	34	2,2	23	1,4	22	1,5	9	0,8	88	1,5
Brazília	32	2,1	32	2,0	34	2,3	15	1,3	113	1,9
Chile	4	0,3	6	0,4	2	0,1	1	0,1	13	0,2
Dánia	4	0,3	8	0,5	4	0,3	4	0,3	20	0,3
Dél-Afrika	4	0,3	5	0,3	6	0,4	5	0,4	20	0,3
Franciaország	48	3,1	33	2,0	35	2,4	22	1,9	138	2,4
Hollandia	15	1,0	14	0,9	10	0,7	20	1,7	59	1,0
Izrael	38	2,5	96	5,9	401	26,9	114	9,8	649	11,2
Kanada	380	24,8	448	27,6	262	17,6	253	21,7	1343	23,1
Norvégia	24	1,6	7	0,4	10	0,7	5	0,4	46	0,8
NSZK	209	13,7	262	16,1	146	9,8	126	10,8	743	12,8
Olaszország	16	1,0	4	0,2	21	1,4	6	0,5	47	0,8
Paraguay	2	0,1	2	0,1	–	–	–	–	4	0,1
Svájc	81	5,3	73	4,5	58	3,9	59	5,1	271	4,7
Svédország	64	4,2	33	2,0	36	2,4	27	2,3	160	2,8
Törökország	1	0,1	3	0,2	–	–	–	–	4	0,1
Új-Zéland	4	0,3	7	0,4	8	0,5	9	0,8	28	0,5
USA	193	12,6	165	10,2	163	10,9	222	19,1	743	12,8
Uruguay	3	0,2	23	1,4	6	0,4	1	0,1	33	0,6
Venezuela	7	0,5	20	1,2	9	0,6	5	0,4	41	0,7
Egyéb kapcsolatok	14	0,9	18	1,1	5	0,3	24	2,1	61	1,1
„Kapitalista” összesen	1531	83,2	1624	84,9	1489	85,4	1164	82,8	5808	84,2
Albánia	1	0,3	1	0,3	–	–	–	–	2	0,2
Bulgária	1	0,3	–	–	2	0,8	4	1,7	7	0,6
Csehszlovákia	119	38,4	153	53,1	150	59,1	122	50,6	544	49,8
Jugoszlávia ^a	36	11,6	20	6,9	19	7,5	8	3,3	83	7,6
Lengyelország	2	0,6	2	0,7	2	0,8	4	1,7	10	0,9
NDK	16	5,2	19	6,6	17	6,7	27	11,2	79	7,2
Románia	96	31,0	76	26,4	44	17,3	50	20,7	266	24,3
Szovjetunió	39	12,6	17	5,9	20	7,9	26	10,8	102	9,3
„Baráti” összesen	310	16,8	288	15,1	254	14,6	241	17,2	1093	15,8
Mindösszesen	1841	100,0	1912	100,0	1743	100,0	1405	100,0	6901	100,0

^a Jugoszlávia a „Kapitalista” országok között szerepel az 1959., 1960. és 1961. évi forrásokban.

A korábban kiemelt, a magyar kivándorlókat befogadó országok az 1961-ig folytatódó kimutatásban is jelentős befogadási hányaddal szerepelnek. A nyugati országokba hazánkból kivándorlók befogadásában azonban Kanada került az első helyre. A másik ország, ahol a kivándorló útlevelel rendelkezők növekvő számban és arányban letelepedtek, az USA volt, de továbbra is jelentős hányaddal szerepelt az NSZK és Ausztrália.

Az *Útlevelé Osztály* statisztikán kívüli jelentései is alátámasztják a fenti megállapításokat. Az 1959. évi útleveléforgalomról szóló jelentésben a kivándorlók útirányáról ez olvasható: „A kivándorlás fő iránya az elmúlt években is három tengerentúli ország, Ausztrália, Kanada és az USA volt. Az európai országok közül legtöbbször Nyugat-Németországba kértek kivándorló útlevelet hozzátartozóikhoz.” Az 1960. évről szóló jelentésben pedig az áll, hogy „az izraeli kivándorlást ismét engedélyezik”, így 1960-ban már Izraelbe mentek a legtöbbször (26,8%). A kivándorlásról szóló jelentés pedig azt emeli ki, hogy „a kivándorlás zöme a tengerentúlra, USA, Kanada és Izrael felé irányul”.

1962-től 1973-ig csak elszórt adatok vannak az *Útlevelé Osztályon* arról, hogy a kivándorlók hol telepedtek le. De 1973-tól 1987-ig újra készítették az *Útlevelé Osztályon* olyan statisztikát, amelyből az engedéllyel kivándorlók országokonkénti letelepedéséről összesítő kimutatást állítottunk össze (4. táblázat).

4. táblázat

Legális kivándorlás országonként, 1973–1987

Országok	1973–87 összesen	
	szám	%
Ausztria	1 544	11,5
NSZK	3 070	22,9
Olaszország	912	6,8
Franciaország	403	3,2
Egyéb Európa	3 093	23,1
Ázsia	309	2,3
Afrika	646	4,8
USA	1 521	11,4
Kanada	1 217	9,1
Dél–Amerika	183	1,4
Ausztrália	465	3,5
Nem szocialista az összesből	13 383	61,3
5 európai szocialista ország ^a	7 272	86,2
Szovjetunió	175	2,1
Jugoszlávia	873	10,4
Egyéb szocialista ország	113	1,3
Szocialista összesen	8 433	38,7
Mindösszesen	21 816	100,0

^a Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, NDK és Románia

Ebből az összesítésből azt emeljük ki, hogy a tengerentúli országok magyarországi kivándorlókat befogadó szerepe csökkent, ugyanakkor az európai kapitalista országok növekvő

arányban fogadták be honfitársainkat. Míg 1955–57 között 37,6, 1958–61 között 32,2 %-át fogadták be a magyar állampolgároknak, addíg 1973–87 között 67,3 %-ra nőtt az európai országok befogadó szerepe.

Az európai országokba irányuló legális kivándorlás aránynövekedése több összetevőn alapul. A *KSH* és az *Európai Kivándorló Kormányközi Bizottság* jelentése szerint 1956–1957-ben a kivándorlók, elvándorlók nagy hányada az USA-ban, Kanadában és Ausztráliában telepedett le.¹³ Így a zömmel családgyejesítés címén legális kivándorlásra lehetőséget nyertek nagy hányada szintén ezekben az országokban telepedett le az 1970-es évek elejéig. Az 1973-ban bekövetkező gazdasági válság után azonban a növekvő munkanélküliség érvével az egyes országok a bevándorlás ellen különböző időben, más-más hatásfokú eszközökkel léphettek, léptek fel.

Az Egyesült Államokból 1980-ban a magyar konzul a belügyminisztériumnak azt jelenti, hogy a látogató útlevelel kiutazók közül sokan tartózkodási engedélytük meghosszabbítását kérik, de ezeket a kérelmeket, melyeknek végső eredménye általában a végleges kintmaradás lesz, az amerikai hatóságok „indoklás nélkül” elutasítják. A következő évben pedig „az amerikai bevándorlási politika változásairól” ad tájékoztatást a konzuli jelentés. Többek között közli, hogy a legálisan kint tartózkodók „10 év múlva folyamodhatnak állandó letelepedési engedélyért és további 5 év után kérhetik az USA állampolgárság elnyerését”. A célja e rendelkezésnek „a jövőbeni bevándorlás szigorítása”. Tiltja a javaslat az illegális bevándorló munkavállalását és „szigorú pénzbüntetést helyez kilátásba a munkaadókkal szemben”. Mindez azt mutatja, hogy az amúgy is meglévő kvóta-kereteken kívül, az Egyesült Államok kormánya a gazdasági válság hatására tovább szigorította a bevándorlás lehetőségét.¹⁴

Kanadában 1978. április 10-én új bevándorlási törvényt léptettek érvénybe. A törvény végrehajtási utasítása jelzi azokat a változásokat, amelyek a bevándorlás megtiltásával, a bevándorlási kérelmek elbírálásával függtek össze. A „hangsúlyt az iskolai végzettségről áthelyezték a szakmai képzettségre és a szakmai gyakorlatra, tapasztalatra” — olvashatjuk a konzuli jelentésben. Rokonok kérelmeinek elbírálási alapja „az egészségi állapot és a befogadó 10 évre szóló nyilatkozata”. A politikai menekülteknél azt veszik figyelembe, hogy „meg van-e annak a lehetősége, hogy sikerül beilleszkedni a kanadai életformába, hogy sikereket tud-e elérni”? A jelentés megfogalmazója szerint az új rendelkezés a magyarok közül azokat fogja érinteni „akik látogatóba jönnek Kanadába és ideiglenesen dolgozni szeretnének”. A törvény értelmében a Kanadába beutazók előtt a vízummal együtt be kell szerezni a tanulási vagy munkavállalási engedélyüket is. „A Kanadában tartózkodó látogatóktól letelepedésre kérelmet nem fogadnak el, azokat a kanadai külképviseletekhez kell benyújtani”. Az ottawai nagykövetség 1979. évi jelentése pedig azt emeli ki, hogy „Kanada lakossága már ellenzi a befogadást, helyette a belső gondok megoldását kívánja”. A felsorolást még hosszan lehetne folytatni, míg végül az 1989-ről szóló jelentésben ez olvasható: a „Magyarországról érkezőket Kanadában nem hajlandók menekültként kezelni”.¹⁵

Ausztráliában az 1978. évről szóló főkonzuli jelentés szerint „az ausztrál hatóságok hiteles garancialevelet igényelnek” azoktól a helybeliektől, akik Magyarországról beutazókat fogadnak. Az 1982. évi konzuli jelentés szerint pedig azok a fiatalok foglalkoznak a hazatérés gondolatával, akik 1973–1980-ban maradtak külföldön. Azzal érvelnek, hogy „nem találják helyüket, nem kapnak munkát”.¹⁶

A gazdasági válság az európai tőkés országokat még jobban sújtotta, mint az említett három tengerentúli országot, mégis nőtt ezekben a legálisan kivándorló magyarság befogadásának hányada. A befogadás okait minden egyes befogadó országnál külön-külön lehetne — és

13 OL JGy XIX-J-1-j 78/E/57.

14 Konzuli jelentések az Egyesült Államokból. Útlevel Osztály: 0050-11/1980.; 005929/1981.

15 Konzuli jelentések Kanadából. Útlevel Osztály: 002957/1978.; 00220/1980.; 00883/1990.

16 Konzuli jelentések Ausztráliából. Útlevel Osztály: 003975/1979.; 28-21/28/1983.; 75-25/16/1983.

kellene — vizsgálni. Az azonban általában is elmondható, hogy az európai terület közelsége, a gazdasági, kulturális, turisztikai kapcsolatok kisebb kockázattal biztosítottak lehetőséget a munkavállalásra, a házasság révén történő kivándorlásra, mint a tengerentúli területek befogadó országai.

Feltevéseinket igazolja a kimutatásunkban jelzett négy európai ország példája. A vizsgált időszakban abszolút számokban és arányaiban is a legtöbb magyar kivándorlót az NSZK fogadta be. Ebben jelentős tényezőnek lehet venni a II. világháború után nyugaton maradt menekültek és a kitelepített német nemzetiségűek nagy vonzerejét. Az 1956-osok nagy számáról már szóltunk, akik a „gazdasági csoda” idején bőséges munkaalkalmat találtak, nagy részük megkapta a német állampolgárságot, de hazai kapcsolataik nem szakadtak meg. Nem lehet tehát véletlen a kölni külképviselet 1972-ben küldött jelentése, mely szerint „a kivándorlási célzattal érkezők túlnyomó többsége nő, aki nyugat-német állampolgárral kötött házasságot. Ezek legtöbbször véglegesen az NSZK-ban marad.” Egy másik, a nyolcvanas évek közepén írt konzuli jelentésben is az olvasható, hogy „ugrásszerűen nőtt a kiadott házassági tanúsítványok száma”. Az 1980. évi konzuli jelentés pedig — a gazdasági válsággal összefüggésben — arról tudósít, hogy egyre nehezebb a politikai menedéj jog elnyerése az NSZK-ban, ugyanakkor megnőtt az útlevel meghosszabbításáért folyamodók száma. Az összefüggést a külképviselet így magyarázza: „útlevel meghosszabbítást szándékosan kérik, mert annak elutasítása esetén idegen útlevele könnyebb letelepedési engedélyt kapni, mint politikai menedéj jogot”. Vagyis az NSZK-ban az illegális és legális kivándorlás kapcsolatából adódóan volt mód arra, hogy „fiatal orvosok és mérnökök — akiknek diplomáján még meg sem száradt a tinta — már hazát cseréljenek”.¹⁷

Az Ausztriai Magyarok Egyesülete (Magyar Klub) menekültügyi tájékoztatójában az Ausztriába történő letelepülés változásáról írnak a szerzők: „Amíg 56-ban mindenki versenyzett a menekültek segítségében, addig most részben az Ausztriára is áttérjedő gazdasági problémák, másrészt a lengyel menekültek nagy száma miatt az újonnan érkező magyarokkal szemben bizonyos elzárkózás érezhető.” A tájékoztató szerint a vállalatok elsősorban osztrák munkaerőt keresnek, munkát vállalni csak munkavállalási engedéllyel lehet. Azok számára viszont „lényegesen kedvezőbb a helyzet, akik németül beszélnek vagy családjukban osztrák ősokeket tudnak kimutatni; az utóbbiak számára visszahonosítást lehet kérelmezni”.

A visszahonosításon kívül is többféle lehetőség nyílt az Ausztriába történő kivándorlásra. Az 1974. évi konzuli beszámoló szerint a magyar vállalatok kiküldetésében „több száz magyar munkavállaló dolgozik Ausztriában. Több száz fiatal, jól képzett munkás, technikus, mérnök van távol a hazától, nem törődik velük senki.” Ezek egy része jogellenesen vagy előbb-utóbb törvényesen, egyedül vagy házasságkötés révén maradt Ausztriában. A jelentés szerint növekszik azoknak „a fiataloknak a száma is, akik házasságkötés után konzuli útlevelel jönnek ki”. Csupán 1976-ban 190 fővel nőtt a konzuli útlevelek¹⁸ száma, „akik felelőtlenül kötött házasságok útján rövid időn belül osztrák állampolgárságot kaptak”.

Az 1979. január 1-én hatályba lépett magyar-osztrák egyezmény, a vízumkényszer megszűnése tovább növelte a kivándorlók számát azáltal, hogy sokan lemondtak konzuli útlevelelűkről, s kérték a magyar állampolgárság kötelékéből való elbocsátásukat. Az osztrák állam-

17 Külképviseleti és konzuli jelentések az NSZK-ból. Útlevel Osztály: 75-12-7/1973.; 75-7/646; 75-25/58/1981; 75/37/83.

18 A kivándorló és a konzuli útlevel más-más útiokmány, de egyaránt állandó külföldi letelepedést szolgált. Ld.: A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 4/1970. (III. 3.) sz. rendelete az útlevelekről. Magyar Közlöny 13. 1970. márc. 3. Konzuli útlevelet kérhettek azok is, akik korábban illegálisan vándoroltak ki, és meg akarták tartani magyar állampolgárságukat. Ez az okmány azonban nem kivándorló útlevel: „Konzuli útlevel az állandóan külföldön tartózkodó magyar állampolgárok részére kiadott magyar személyi, ill. útiokmány.” A belügyminiszter 1/1961. (III. 31.) sz. decretének 8. paragrafusa, Magyar Közlöny 22. 1961. nov. 31. 175.; „Az állandóan külföldön élő magyar állampolgár konzuli útlevelel látható el.” Ld. 4/1970. (III. 3.) kormányrendelet 13. paragrafusa, Magyar Közlöny 13. 1970. márc. 3. 94.

polgárság megszerzésével ugyanis a magyar állampolgárság nem szűnt meg automatikusan, így a Magyarországra utazókat mint magyar állampolgárokat kezelték, és ki voltak téve „a magyar jogi formaságoknak, hátrányosabb helyzetben voltak az osztrák útlevéllel utazónál”. Vagyis a vízumkényszer megszűnése után, a magyar állampolgárságból történő elbocsátás következtében mint osztrák állampolgárok, bármikor szabadon látogathattak haza.¹⁹

A két világháború közötti időben Európában a magyarok számára legfontosabb befogadó ország Franciaország volt.²⁰ Az 1956. évi kivándorlók közül kb. 10 000-en Franciaországban telepedtek le. Az 1973–1987 közötti években azonban csupán 403 fő, a legális kivándorlók 3%-a vándorolt ki Franciaországba. A konzuli jelentések arra utalnak, hogy ennek a létszámnak kis hányadát alkották a családgyesítésből adódó kivándorlók, meghatározó hányada a házasságkötésekből tevődött össze. Az 1975. évi összefoglaló jelentés szerint a „konzuli útlevelesek száma emelkedett. Túlnyomó többség feleség, többen csak azért kötnek házasságot, hogy ide kerüljenek.” 1975-ben pedig azt jelenti a párizsi nagykövetségről, hogy „65 személyt vettünk konzuli útveles nyilvántartásba. Ezek nagy része legálisan ide férjhez jött személy, valószínű a jövőben is a szaporulat ebből a kategóriából kerül ki.”²¹

A magyar kivándorlás korábbi korszakaiban Olaszország nem tartozott a jelentősebb befogadó országok körébe. Az 1956. évi nagy kivándorlási hullámból is csupán kb. 1700 fő olaszországi letelepedéséről ad jelentést az *Európai Kivándorlási Kormányközi Bizottság*.²² Az 1950-es évek legális kivándorlói közül is csupán 88-an kerestek hazát Olaszországban. Az 1973–1987 közötti időben a legális kivándorlók száma viszont megközelítette az 1000 főt, tehát az összes legális kivándorló 6,8%-át fogadták be Olaszországban.

Az Olaszországba történő bevándorlás megnövekedését is a házasságkötések adták. 1973. április 30-án 430, konzuli útlevéllel állandóan külföldön tartózkodó magyar állampolgárt tartottak nyilván, közülük 414 nő volt. „A nők között 30 éven aluliak vannak döntő többségben, számuk ugrásszerűen emelkedik” — olvasható egy jelentésben. Az év végére pedig „a nyilvántartásban már 564 konzuli útlevéllel rendelkező szerepelt”. Számuk 1988-ra 2074-re emelkedett, döntően az Olaszországba férjhez ment nők kivándorlása kapcsán. „A konzuli útleveleseknek majdnem 100%-a feleség” — írják több konzuli jelentésben. A kétezeren felüli szám azért is jelentős, mert az „olasz férj fél, hogy a született gyermektől megfosztják, ezért igényszik rábeszélési feleségét, hogy mondjon le magyar állampolgárságáról”. „Valósággal divatossá vált olasz férfihez feleségül menni, a cél: kijutni Olaszországba. A házasság vagy sikerül, vagy nem, ha nem, majd elválnak és férjhez mennek újra az igazi olaszhoz” — olvashatjuk az elszomorító sorokat. A veszteséget növelte, hogy a turistaforgalom kiszélesedésével „az olasz hatóságok menedékjogot adtak azoknak, akik képzettségüknél fogva jól használhatóak (mérnökök, orvosok)”.²³

Magyarországról a többi nyugat-európai országba 3093 fő, a nyugatra irányuló legális kivándorló 23,1%-a érkezett. Így az összes magyarországi kivándorlónak 67,3%-a az európai országokban talált új hazát. Ez a magyarországi kivándorlási mozgalomban teljesen új jelenség. A két világháború közötti időben Belgiumnak, Bulgáriának, Hollandiának és Svájcnak volt említendő szerepe a kivándorlók befogadásában. Az 1970-es és 1980-as években azonban Angliában 1634, Belgiumban 675, Dániában 259, Finnországban 215, Görögországban 259, Hollandiában 1335, Svájcban 1095, Svédországban 847 konzuli útlevéllel állandóan, legálisan kint tartózkodó, nyilvántartásba vett magyar állampolgár élt. Ők azonban nem mind

19 Konzuli jelentések Ausztriából. Útlevél Osztály: 75-25/34/1982; 75-12/12/75; 75-12/36/1977; 75-12/30/1976; 75-26/27/79; 234/1046/80; 75-A-127/82; K7/79/81.

20 *Szászi F.*: i. m. 16.

21 Konzuli jelentések Franciaországból. Útlevél Osztály: 75-12/48/75; 75-12/9/1796; 00677/1978; 2821/40/1983.; OL JGy XIX-J-1-j 78/E/57.

22 I. h.

23 Konzuli jelentések Olaszországból. Útlevél Osztály: K/374/53; 19-1/1973; 75-12-18/74 75-71/7/1987; 75-71/7/1978; 75-12/20/1976; 001235/1981.

a jelzett időszakban vándoroltak ki. Ezért mutatkozik eltérés az összeállított statisztikáktól. Ugyanakkor a felsorolt országokban jelzett konzuli útlevelesek száma bizonyítja, hogy az európai országok csaknem mindegyike befogadó ország volt az említett időszakban, így Európa befogadó szerepének növekedése ezzel is összefüggésbe hozható.

Az általunk vizsgált időszakban a legálisan kivándorlók — az arányok módosulásával — főként azokban az országokban találtak új hazát, mint az 1956–57-ben elvándoroltak. Ez a láncszerűség, hogy ti. a kivándorlók oda igyekeztek, ahol rokoni, baráti vagy egyéb kapcsolataik voltak, természetesen következett abból, hogy az engedéllyel távozó a korábbi korszakokban és az 1956–57-ben kivándorlókhoz kaptak letelepedésre és kiutazásra engedélyt.

Az 1956-ban és 1957-ben kivándorlók és az általunk számba vett, engedéllyel különböző országokban letelepedők egy részének is volt tehát kapcsolata a korábbi korszakokban kivándorlókkal. Ez a korszak azonban lényeges eltéréseket is mutat a korábbi migrációs mozgalmak útirányaitól. Az első világháború előtt, az 1899–1913 közötti időszakban az összes magyarországi kivándorló 86%-át az Egyesült Államok fogadta be, „Németországnak csak 3,0% jutott”.²⁴ 1928–1930 között az USA kivándorlóinak befogadó szerepe — a bevándorlási törvény által megszabott szűk kvótakeretek miatt — 8,5%-ra csökkent. Kanada viszont csak 1929-ben korlátozta a bevándorlást, így ekkor az összes magyarországi kivándorlók 55,0%-át fogadta be. Dél-Amerikában a kivándorlók 10,3%-a talált munkát. Európa különböző államaiban talált új hazát a trianoni Magyarországról kivándorlók 21%-a. A legfontosabb európai bevándorlási országgá Franciaország vált. Németország szerepe még az első világháború előtti helyzethez viszonyítva is jelentősen visszaesett, kisebb létszámú kivándorlót fogadott Belgium, Svájc és Hollandia, Törökország és Bulgária. 1930–1938 között a hivatalos statisztika már jelzi a zsidó lakosság meneküléséből adódó „kényszerkivándorlás” felerősödését. Az Egyesült Államok szerepe újra megnövekedett, az USA az 1930-as évek közepén 40, végén már 60%-nál is nagyobb hányadát fogadta be a Magyarországról menekülőknél, ugyanakkor Kanadában a „kényszerkivándorlók” egyre csökkenő hányadának adtak menedéket (29%-ról az 1930-as évek végére 14%-re csökken a befogadási arány), de megnőtt Dél-Amerika (kb. 17,3%) és az egyéb földrészek (Ausztrália, Afrika, ill. Palesztina) szerepe, míg 1938–1941 között csupán 4,6%-os volt az európai országokba vándorlók aránya.

Ezek az arányok elsősorban a befogadó országok bevándorlási politikájával és a magyar zsidótörvényekkel függtek össze. Az Egyesült Államok az 1930-as évek végén viszonylag nagy számú zsidó menekült befogadásával a legnagyobb segítséget nyújtotta az üldözött zsidóságnak. Ezzel szemben a kanadai kormány ha nyíltan nem is, de a gyakorlatban elzárkózott a földönfutóvá váltak befogadásától. A magyar kormány „zsidókérdés” megoldását célzó kivándorlási politikájának fő iránya Dél-Amerika volt. Az európai országok kisebb befogadó szerepe egyrészt a háborúval, másrészt a faszizmus térhódításával függött össze.²⁵

Az általunk vizsgált korszak és a korábbi időszakok kivándorlási mozgalmainak útirányában bekövetkező fő különbség egyrészt abban összegezhető, hogy a magyar kivándorlók korszakunkban már azokra a földrészekre és országokra is letelepedési céllal mentek, ahol korábban csak menekült jelleggel tartózkodtak, másrészt az 1970-es évektől jelentősen megnőtt az európai országok magyarországi kivándorlókat befogadó szerepe.²⁶

Korszakunk sajátos jellemzője az is, hogy a Magyarországon kivándorlásra engedélyt kaptak és valószínűleg ki is vándoroltak közül 18 920 fő, a kivándorlók 26,7%-a az akkori szocialista országokba ment. 1955-től 1957-ig jelentősebb számban Csehszlovákiába és Romániába kaptak kivándorlásra engedélyt magyar állampolgárok. 1958–1961 közt az említett

24 Magyar Statisztikai Közlemények (MSK) 67 1918. 16.; *Rácz István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon, 1849-1914.* Bp. é. n. 127.; *Puskás J.: Kivándorló magyarok* i. m. 65.; *Gellén József: Migrációs modellek.* In: *Egyetemes Történelmi tanulmányok XII.* Debrecen, 1978. 171-175.

25 Magyar Statisztikai Évkönyvek 1930-tól 1941-ig. Bp. Minden évben a 21-40.; *Szászi F.:* i. m. 6-33., 48-72.

26 Vö. *Puskás J.:* *Kivándorló magyarok* i. m. 171-173.; *Uő.:* *Elvándorlások Magyarországról* i. m. 256.

két ország mellett a Szovjetunióban és az NDK-ban telepedtek le jelentősebb számban magyarországi lakosok. 1973-ig nem készült országonkénti statisztika, majd 1973-tól 1987-ig az öt európai szocialista országba (Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, NDK, Románia) kivándorlók számát együttesen mutatták ki. Így az ezekbe kivándorló magyarok számát csupán a magyar külképviseletek konzuli jelentései alapján tudjuk megbecsülni.

A konzuli jelentések alapján az állapítható meg, hogy Magyarország és az NDK kormánya között az „1967-ben létrejött és 1973-ban 1980-ig meghosszabbított munkaerő-kooperáció kapcsán”²⁷ az NDK-ban szerződéses alapon évről évre több mint tízezer ifjú szakmunkás dolgozott. Közülük évenként több száz fiatal házasságkötés révén növelte az NDK-ban állandó jelleggel letelepedők számát. Nagy vonzerőt jelentett a kedvező hitelfelvetelekkel rövid idő alatt lakáshoz jutás lehetősége. 1973-ban 2100 konzuli útlevelel állandóan az NDK-ban élő magyar állampolgárt tartottak nyilván, 1988-ra számuk már 9250-re emelkedett. (1980 után a statisztikai kimutatások és a konzuli jelentések egyaránt csökkenő tendenciát jeleznek).²⁸

Csehszlovákiában konzuli útlevelel 1972-ben 2261 magyar állampolgár élt állandó jelleggel, ebből kb. 1600–1700 szlovák területen. „Többségük házastársukkal való együttélés szándékával kérelmezte az áttelepülés engedélyezését. Nem elhanyagolható azonban az idős személyeknek az az aránya sem, akik áttelepített vagy állandóan ott élő hozzátartozókhoz vándoroltak ki. Az áttelepülők száma évente 50–70 fő” — olvashatjuk az *Útlevel Osztály* jelentésében. Ugyanakkor, mivel a szlovák többségű országrészben több irányú hátrányt jelentett a magyar állampolgárság megtartása, az áttelepülések ellenére az 1983. és 1984. évi konzuli jelentések szerint már csak kb. 1500–1600 magyar állampolgárt vehettek számba Csehszlovákiában.²⁹

Romániában 1971-ben 440-en tartózkodtak állandó jelleggel magyar konzuli útlevelel. A konzuli jelentés szerint azonban „a Romániában élő magyar állampolgárokat a magyar állampolgárságról lemondásra, a román állampolgárság felvételére kívánják rábírn... Ellenkező esetben elhelyezkedésük nehézségekbe ütközik, zaklatásuk rendszeres.” Így érthető, hogy az 1980-ban nyilvántartott 574 magyar állampolgár közül csak 67 rendelkezett érvényes magyar útlevelel.³⁰

Jugoszláviában jogellenesen tartózkodókról — az 1973. évi konzuli jelentés szerint — a magyar hatóságoknak nem volt tudomásuk. Ebben az országban 1972-ben 349 nyilvántartott magyar állampolgár élt. Az áttelepülők „többsége nő, akik jugoszláv állampolgárral kötött házasság után kérnek kivándorló ill. konzuli útlevelet”. 1982-ben 647 konzuli útleveles szerepelt a belgrádi konzulátus nyilvántartásában.

Bulgáriában 1980-ban 162 magyar állampolgárságú, konzuli útlevelel rendelkező személyt tartottak nyilván, s a jelentés még hozzáfűzte, hogy „megbecsült munkaerőnek számítanak”.³²

A Szovjetunióban 1972-ben 113 magyar állampolgár élt állandó jelleggel. 1988-ban 147 volt azoknak a magyar nőknek a száma, akik szovjet tiszték feleségeiként konzuli útlevelel hagyták el Magyarországot. Ezek a számok azonban nem tükrözhetik a valós helyzetet, egyrészt azért, mert a feltüntetett időhatárok között 323 főnek engedélyezték a kivándorlást a Szovjetunióba, másrészt a végleges hazatérőkről készített statisztikai kimutatás szerint a hazatérők száma ezen felül volt.³³

27 Útlevel Osztály: 1978: 75-32.

28 Útlevel Osztály: 1972: 75-7/643; 1988: 75-12-33

29 Útlevel Osztály: 002116/1984.

30 Útlevel Osztály: 002243/1/1971.; 00240/10/1981.

31 Útlevel Osztály: 75-A/66./1973; 75-12-30/1974; 75-20/4/1983.

32 Útlevel Osztály: 001470/1981.

33 Útlevel Osztály: 1972: 12/X/4/1974; 00375/1989.

Az európai szocialista országokban tehát az 1980-as évek közepén kb. 13 000 magyar, állampolgárságát megtartó, de állandóan külföldön tartózkodó személy élt. Ez a szám ugyan csaknem 6000-rel elmarad a kimutatásukban szereplő kb. 19 000 főtől, de konzuli adataink nem ölelik fel a statisztikában jelzett egész időszakot, és nem találtunk adatokat Lengyelországról. Csehszlovákiában, Romániában és a Szovjetunióban pedig sokan kényszerültek lemondani magyar állampolgárságukról, illetve magyar konzuli útleveleükről. Az NDK-ban élők között szintén voltak, akik önként vagy közvetett kényszer alkalmazása miatt az NDK állampolgárai lettek, vagy kettős állampolgárságot szereztek. Így talán nem tévedünk túl nagyot, ha azt mondjuk, hogy a volt szocialista országokba legális úton kivándorlásra engedélyt kaptak elsősorban a kényszerű „együvé tartozás” több összetevőjéből adódóan hagyták el hazánk területét.

Arról, hogy Európa, Dél-Amerika, Ázsia és Afrika felsorolt vagy fel nem sorolt országai közül melyeknek milyen szerepe volt a magyar kivándorlók letelepítésében, a befogadó országok egyenkénti vizsgálata alapján lehetne teljesebb képet adni.

Életkor és foglalkozás

A legálisan és illegálisan kivándorlók kor szerinti megoszlásáról 1973-tól 1979-ig terjedő időszakra tudunk összesítő statisztikai kimutatást készíteni (5. táblázat).

5. táblázat

A legálisan és illegálisan kivándoroltak megoszlása életkorcsoportok szerint, 1973–1979

Korcsoport	Legális		Illegális		Együtt	
	szám	%	szám	%	szám	%
0–10	1 516	9,8	1 310	11,0	2 826	10,3
11–20	1 661	10,8	1 263	10,6	2 924	10,7
21–30	8 827	57,3	5 355	44,8	14 182	51,9
31–40	1 667	10,8	2 809	23,5	4 476	16,4
41–50	557	3,6	859	7,2	1 416	5,2
51–	1 141	7,4	344	2,9	1 485	5,4
Összesen	15 402	100,0	11 946	100,0	27 348	100,0

Az életkori viszonyokat tükröző összesítő adatok azt mutatják, hogy a 21–50 éves korcsoportba tartozott a hazánkból végleges szándékkal eltávozók 73,5%-a. Ezen belül különösen nagyarányú (51,9%) volt a 21–30 éves korcsoportba tartozók kivándorlása. A legálisan kivándorlóknál az 51 éven felülieknél kimutatott 7,4%-os arány — amely 4,5%-kal magasabb az illegális kivándorlók azonos korcsoportjánál — jelzi, hogy 55 éven felüli korhatárhoz kötötték a kivándorlás engedélyezését. A 20 éven aluliak 21% körüli aránya azt mutatja, hogy a legmunkabíróbb korosztályon kívül a jövőt képviselő generációt is érzékenyen érintette a kivándorlás.

A feltüntetett arányok nem esnek egybe az „1956-os disszidensek”-ként emlegetettek kor szerinti megoszlásával. A statisztikában számba vett 56-osoknál a 20–50 éves korcsoportba tartozók csupán a kivándorlók 61%-át adták. A 20–30 évesek korcsoportjának akkori aránya (35,1%) szintén jelentősen elmarad a későbbi csaknem 52%-os hányadtól. Ugyanakkor a 20

éven aluli korcsoport az 56-osoknál másfélszerese (33,7%) a későbbinek, és igen alacsony, 3,5% volt az 56-os kivándorlók között az 50 éven felüliek aránya.³⁴

A 19. század végétől a különböző kivándorlási időszakokban legjellemzőbb korcsoportmegoszlás közös jellemzője minden korszakban a 20 éven aluliak 20% körüli aránya. Különösen súlyos veszteségnek tekinthető az 56-osok körében a 30% fölé növekvő hányad, melynek csaknem fele 15 éven aluli gyermek volt. Minden időszakban a munkaképes korúak adták a kivándorlók nagy hányadát, míg az 50 éven felüliek alacsony, de növekvő aránya mögött a kivándorlási korszakok jellemzőit is keresni lehet. A kormegoszlás 1956–1957-ben és az 1930-as évek végén mutat az általános jellemzőktől eltérő sajátosságokat. Az 56-osoknál a fiatalok aránya magas, míg az 1930-as évek kormegoszlásában éppen fordítva, a 20 éven aluliaknak az átlagtól alacsonyabb, az idősebb korosztály magasabb hányada utal a kivándorlás korszak-specifikumára, a zsidó lakosság családostól történő menekülésére. Az 1970-es években az összesítő átlagkorcsoport-arányok beillenek az általános jellemzőkbe, de a 31–40 éves és az 51 éven felüliek csoportjában érdemes a különbségekre is figyelni. Az említett sajátos vonások mellett is a kivándorlókat minden korszakban a legproduktívabb korosztály és a fiatalok magas aránya jellemezte.³⁵

Áttérve a kivándorlók foglalkozás szerinti megoszlására, az első világháború előtt a kivándorlók döntő többsége, „legalább 75–80%-a a paraszti társadalomból, a parasztfalvakból vált ki”.³⁶ Az 1920-as évek végén az önálló őstermelők és mezőgazdasági cselédek, napszámosok együttes részvételi aránya a kivándorlásban jelentősen csökkent, 1928-ban 76,5%, 1929-ben 55,7% és 1930-ban 44,9% volt. Az önálló iparosok részvételi aránya a megfelelő években így alakult: 2,7%, 2,9%, és 3,1%. Az önálló kereskedőknél is növekvő volt az arány: 0,5%, 0,7% és 1,2%. Az értelmiségi foglalkozásúak aránya egyelőre nem nagy, de a növekedést a következő számok jelzik: 1,5%, 2,3% és 3,3%. Az egyéb (nyugdíjasok, magánzók, tőkepénzesek) és ismeretlen foglalkozásúak kivándorlási aránya jóval nagyobb, mint a népességben elfoglalt helyük, és szembeötölő növekedést mutatnak a fenti évekhez kapcsolódó arányszámok: 8,9%, 11,2% és 14,3%.

A kivándorlás jellegében az 1930-as években következett be jelentős változás. Az őstermelők, a mezőgazdasági cseléd és napszámos kategóriához tartozó parasztság aránya igen jelentősen visszaesett. Ugyanakkor nemcsak a kivándorlók körében, de az ország népességén belüli arányukhoz viszonyítva is különösen megnőtt az egyéb (tőkepénzesek, magánzók, nyugdíjasok), az értelmiségi, az önálló iparos, önálló kereskedő és az ipari-kereskedelmi, közlekedési segédmunkás és napszámos kategóriába sorolt foglalkozásúak aránya.³⁷

Az 1956-ban illegálisan külföldre távozottak közül 63,5%-a fizikai dolgozó volt, ebből 34,6% az ipari szakmunkások aránya. A szellemi dolgozók aránya több mint 25%-ot tett ki, míg a mezőgazdasági dolgozók 7,1%-át adták a kereső korú kivándorlóknak.³⁸ Különösen szembetűnő a mezőgazdasági dolgozók számarányának nagymértékű visszaesése, az ipari és szellemi dolgozókéknak pedig igen jelentős megnövekedése.

Az 1973–1979 közötti időszakról rendelkezésünkre álló adatok alapján a legális és illegális kivándorlók kor és foglalkozás szerinti megoszlásáról készítettünk statisztikai kimutatást (6. táblázat).

34 Regio 1991. 4. 186.

35 Vö.: Puskás J.: Elvándorlások Magyarországról i. m. 249.

36 Rácz I.: i. m. 77.

37 Szász F.: i. m. 42-47.

38 Regio 1991. 4. 194.

6. táblázat

**A legálisan és illegálisan kivándoroltak életkorcsoportjainak kor
és foglalkozás szerinti megoszlása, 1973–1979**

Kor	Foglalkozás	Legális		Illegális		Összesen	
		szám	%	szám	%	szám	%
0–10	Iskolai korhatár alatt	1 217	80,3	–	–	1 217	43,1
	Általános iskolás	299	19,7	1 310	100,0	1 609	56,9
	Összesen	1 516	100,0	1 310	100,0	2 826	100,0
11–20	Általános iskolás	246	14,8	336	26,6	582	19,9
	Középfiskolás	102	6,1	281	22,2	383	13,1
	Egyetemi hallgató	14	0,8	24	1,9	38	1,3
	Segédmunkás	202	12,2	130	10,3	332	11,4
	Szaktmunkás, technikus	247	14,9	235	18,6	482	16,5
	Alkalmazott	282	17,0	207	16,4	489	16,7
	Kisiparos	–	–	3	0,2	3	0,1
	Háztartásbeli	558	33,6	21	1,7	579	19,8
	Egyéb	10	0,6	26	2,1	36	1,2
	Összesen	1 661	100,0	1 263	100,0	2 924	100,0
21–30	Középfiskolás	4	–	25	0,5	29	0,2
	Egyetemi hallgató	92	1,0	176	3,3	268	1,9
	Segédmunkás	1 090	12,3	484	9,0	1 574	11,1
	Szaktmunkás, technikus	3 975	45,0	1 833	34,2	5 808	41,0
	Alkalmazott	1 642	18,6	1 679	31,4	3 321	23,4
	Felsőfokú végzettségű	670	7,6	622	11,6	1 292	9,1
	Földműves, tsz-tag	4	–	6	0,1	10	0,1
	Kisiparos	6	0,1	83	1,5	89	0,6
	Háztartásbeli	1 339	15,2	86	1,6	1 425	10,0
	Nyugdíjas	4	–	3	0,1	7	0,0
	Egyéb	1	–	358	6,7	359	2,5
Összesen	8 827	100,0	5 355	100,0	14 182	100,0	
31–40	Segédmunkás	180	10,8	156	5,6	336	7,5
	Szaktmunkás, technikus	410	24,6	861	30,7	1 271	28,4
	Alkalmazott	523	31,4	841	29,9	1 364	30,5
	Felsőfokú végzettségű	295	17,7	620	22,1	915	20,4
	Földműves, tsz-tag	2	0,1	1	–	3	0,1
	Kisiparos	6	0,4	79	2,8	85	1,9
	Háztartásbeli	248	14,9	100	3,6	348	7,8
	Nyugdíjas	2	0,1	8	0,3	10	0,2
	Egyéb	1	0,1	143	5,1	144	3,2
	Összesen	1 667	100,0	2 809	100,0	4 476	100,0

Folytatás a következő oldalon.

Kor	Foglalkozás	Legális		Illegális		Összesen	
		szám	%	szám	%	szám	%
41–50	Segédmunkás	72	12,9	49	5,7	121	8,5
	Szaktmunkás, technikus	86	15,4	209	24,3	295	20,8
	Alkalmazott	172	30,9	257	29,9	429	30,3
	Felsőfokú végzettségű	59	10,6	205	23,9	264	18,6
	Földműves, tsz-tag	7	1,3	1	0,1	8	0,6
	Kisiparos	4	0,7	32	3,7	36	2,5
	Háztartásbeli	136	24,4	54	6,3	190	13,4
	Nyugdíjas	21	3,8	19	2,2	40	2,8
	Egyéb	–	–	33	3,8	33	2,3
	Összesen	557	100,0	859	100,0	1 416	100,0
51–	Segédmunkás	47	4,1	15	4,4	62	4,2
	Szaktmunkás, technikus	28	2,5	45	13,1	73	4,9
	Alkalmazott	50	4,4	65	18,9	115	7,7
	Felsőfokú végzettségű	22	1,9	53	15,4	75	5,1
	Földműves, tsz-tag	11	1,0	–	–	11	0,7
	Kisiparos	13	1,1	11	3,2	24	1,6
	Háztartásbeli	171	15,0	38	11,0	209	14,1
	Nyugdíjas	797	69,9	99	28,8	896	60,3
	Egyéb	2	0,2	18	5,2	20	1,3
	Összesen	1 141	100,0	344	100,0	1 485	100,0
Mindösszesen	15 506		11 946		27 452		

A legális és illegális kivándorlók együttes összesítéséből azt emelnék ki, hogy a 21–50 évesek korcsoportjában magas a felsőfokú végzettségűek és egyetemi hallgatók aránya, de ennél is nagyobb a szakmunkások és a technikus foglalkozásúak hányada. Ugyanakkor a 21 év feletti korcsoportban a földművesek részvétele még az 1%-ot sem éri el. Ezekről az együttes adatoktól eltérnek az életkorral és foglalkozási korlátozásokkal is behatárolt legális kivándorlási arányok, és különösen súlyos veszteséget jelentettek az illegális kivándorlók körében a magasán kvalifikált foglalkozási kategóriákba tartozók nagyobb arányai. A jogellenesen kivándorlók 21–50 év közötti korcsoportjába tartozó több mint 9000 főből pl. 1600 személy (16,1%) felsőfokú végzettségű volt. Az illegálisan távozott 11 évesnél idősebbek 10 600-on felüli számából több mint 3000 volt a szakmunkás és technikus (30%). A középiskolásokkal együtt majdnem harmadát adták az illegális kivándorlóknak. Az alkalmazottak aránya a 11 éveektől fölfelé az összes veszteség 28,6%-a.

A felsőfokú végzettségűek, szakmunkások, technikusok és alkalmazottak együtt a 11 éven felüli illegális kivándorlóknak 72,6%-át adták, míg a segédmunkások aránya csupán 7,8%-ot tett ki. Ez utóbbi, alacsony szaképzettségre utaló kategória 1956-ban és 1957-ben 17,7%-ot képviselt. Vagyis ez a foglalkozási bontás is azt mutatja, hogy az 1970-es években az útlevelél és útlevel nélkül kivándorlók, de különösen az utóbbiak, magasabb szakképzettségűek voltak, mint az 1956–1957. évi élvándorlók. Ez utóbbi megállapítást támasztja alá a szellemi foglalkozású kivándorlók kor és foglalkozás szerinti megoszlása is az 1973–79 közötti időszakban (7. táblázat).

7. táblázat

A szellemi foglalkozású kivándorlók kor és foglalkozás szerinti megoszlása,
1973–1979

Kor	Foglalkozás	Legális		Illegális		Együtt		1000 hasonló fogl. lakosra ^a
		szám	%	szám	%	szám	%	
0–10	Korcsoport összesen	1 516	100,0	1 310	100,0	2 826	100,0	1,8
11–20	Szellemi összesen	296	17,8	231	18,3	527	18,0	4,1
	Korcsoport összesen	1 661	100,0	1 263	100,0	2 924	100,0	1,9
21–30	Mérnökök	156	1,8	253	4,7	409	2,9	24,5
	Orvos	102	1,2	123	2,3	225	1,6	39,0
	Pedagógus	252	2,9	114	2,1	366	2,6	17,5
	Szellemi összesen	2 404	27,2	2 477	46,3	4 881	34,4	37,9
	Korcsoport összesen	8 827	100,0	5 355	100,0	14 182	100,0	9,1
31–40	Mérnökök	62	3,7	182	6,5	244	5,5	14,7
	Orvos	47	2,8	161	5,7	208	4,6	36,3
	Pedagógus	99	5,9	80	2,8	179	4,0	8,6
	Szellemi összesen	818	49,1	1 461	52,0	2 279	50,9	17,8
	Korcsoport összesen	1 667	100,0	2 809	100,0	4 476	100,0	2,9
41–50	Mérnökök	8	1,4	75	8,7	83	5,9	5,6
	Orvos	12	2,2	60	7,0	72	5,1	14,1
	Pedagógus	20	3,6	26	3,0	46	3,2	2,5
	Szellemi összesen	231	41,5	462	53,8	693	48,9	6,1
	Korcsoport összesen	557	100,0	859	100,0	1 416	100,0	1,0
51–	Mérnökök	2	0,2	21	6,3	23	1,6	0,7
	Orvos	2	0,2	15	4,5	17	1,2	1,4
	Pedagógus	11	1,0	10	3,0	21	1,4	4,8
	Szellemi összesen	72	6,3	118	35,3	190	12,9	0,7
	Korcsoport összesen	1 141	100,0	334	100,0	1 475	100,0	0,5
Együtt	Mérnökök	228	1,5	531	4,4	759	2,8	6,5
	Orvos	163	1,1	359	3,0	522	1,9	13,0
	Pedagógus	382	2,5	230	1,9	612	2,2	4,2
	Szellemi összesen	3 821	24,6	4 749	39,8	8 570	31,2	9,5
	Mindösszesen	15 506	100,0	11 946	100,0	27 452	100,0	2,6

^aBecslés az 1980. évi népszámlálás adatai alapján.

Míg a szellemi dolgozók aránya 1956-ban és 1957-ben az illegálisan kivándorló keresők-höz viszonyítva 25% volt, addig 1973–1979 között ezek nagyságát 31,2%-ra tehetjük az összes kivándorlók körében. Az illegálisan kivándorlók csoportjában pedig a szellemi dolgozók hányada megközelíti a 40%-ot. Ezen belül érzékeny veszteséget jelentett, hogy a mérnökök aránya 11,1%, az orvosoké 7,5%, a pedagógusoké pedig 4,8% volt. A kiemelt három foglal-

kozási ág az illegálisan kivándorló szellemi foglalkozásúaknak 23,5%-át adta. A szellemi foglalkozásúak körében³⁹ — az 1980. évi népszámlálás alapján — becslésünk szerint ezer hasonló foglalkozására csaknem tíz kivándorló jutott.

A kivándorlók nemek szerinti bontására nincs támpontunk. Közvetett adatnak lehet tekinteni viszont a háztartásban foglalkoztatottakat, hiszen ezek nők voltak. Különösen feltűnő, hogy a 11–20 éves korcsoportban a háztartásban foglalkoztatottak az összes kivándorló 19,8%-át, a legálisan kivándorlóknak pedig 33,6%-át adták. Már ezek a számok is mindenképpen jelzik, hogy igen jelentős volt a fiatal nők részvétele a kivándorlásban. Velük nem csak munkaerőt veszített az ország, hiszen kivándorlásuk bizonyára befolyásolta az itthoni természetes szaporodás alacsony rátáját is.

Az általunk bemutatott, a foglalkozást és egyben a társadalmi státuszt is jelző statisztikai adatok nem ölelik fel ugyan az egész vizsgált korszakot, úgy gondoljuk azonban, hogy a korszak tendenciáit mindenképpen jelzik. Megerősítik és részben kiegészítik Puskás Juliannának azt a megállapítását, mely szerint: „Az 1929-es gazdasági válság időszakára a tömeges paraszti kivándorlás lényegében befejeződött Magyarországon is. Azok, akik az 1930-as években elvándoroltak, már egyre inkább a városokról, a középosztályból és az értelmiségi csoportból kerültek ki. Az egész mozgás azonban szűk keretek között maradt, a kis létszámú elvándorlás nem módosította a magyar diaszpóra meghatározó paraszt-munkás jellegét. A lényeges változások ebben a tekintetben is 1945-től kezdődtek. Ettől kezdve az 1970-es évekig elvándorlók, kevés kivételtől eltekintve, a városi népességéből szakadtak ki.”⁴⁰

A Magyarországról történő elvándorlások több korszakát felölelő megállapítással lényegében egyetértünk, úgy gondoljuk azonban, hogy 1956-ban és 1957-ben — a *KSH* által legújabbán kiadott statisztika alapján is — a városokból történő elvándorlás magas aránya mellett a községekben történő kivándorlást is hangsúlyozni kell. Emellett a rendelkezésünkre álló statisztika mindenekelőtt azt mutatja, hogy az 1970-es években (de valószínű az 1960-as évek elejétől az 1980-as évek végéig) egymás mellett létező legális és illegális kivándorlás a foglalkozási viszonyokban együtt és külön-külön is jelentősen különbözött az 1956. évi és az 1945-től 1956-ig is több szakaszra bontható migrációtól.

Viszavándorlás

A rendelkezésre álló iratok, jogszabályok és statisztikai adatok alapján az állapítható meg, hogy a Magyarországra történő visszavándorlást, a végleges hazatérést 1953-tól lényegében egészen 1989-ig korlátozták. Az egyénileg differenciáltan — politikai és gazdasági érdekek alapján — kezelt hazatérés engedélyezése alapvetően függött a mindenkori hazai és nemzetközi politikai viszonyoktól, ezek által meghatározottan az egyes országokkal fennálló diplomáciai kapcsolatoktól.

A korszakon belül a visszavándorlás hullámvásáira, a hazatérés megtagadásának alakulására alapvető hatással voltak a jogszabályoknak a politikai helyzetet is tükröző változásai. A kormány, az *Elnöki Tanács* és a belügyminiszter 1957, 1961, 1963, 1970, 1975, 1978 és 1987-ben kiadott rendeleteinek hatása nyomon követhető a visszavándorlók és a hazatérést megtagadók számának alakulásában.⁴¹ Az *Útlevel Osztály* iratai, statisztikái, a felsorolt években kiadott rendeletek és végrehajtási utasításaik utalnak egyúttal a visszavándorlás korlátainak fokozatos enyhülésére is.

39 Szellemi foglalkozásúaknak vettük a felsőfokú végzettségűeket, az egyetemi hallgatókat és az alkalmazottakat.

40 Puskás J.: *Elvándorlások Magyarországról* i. m. 256.

41 Magyar Közlöny 102. 1957. szept. 15.; 22. 1961. márc. 31.; 97. 1963. márc. 22.; 97. 1961. dec. 22.; 89. 1963. dec. 21.; 13. 1970. márc. 3.; 19. 1975. márc. 29.; 78. 1978. nov. 10.; 61. 1987. dec. 23.

A végleges hazatérés megtagadását konkrét okokkal is magyarázták a különböző hivatalos szervek, de ezek felsorolása helyett csupán összegző megállapításokra szorítkozunk. A végleges hazatérést gátolták az állampolgárságról rendelkező hazai és az egyes befogadó országokbeli törvények eltérései, a különböző deviza-rendelkezések, a hazai ingatlanszerzés gátjai, a rendeletekben kilátásba helyezett felelősségre vonástól való félelem, a bizalmatlanság a rendszerrel szemben és egyebek. A hazatérés akadályait az egyes befogadó országoknál külön-külön lehetne vizsgálni, az alapvető visszatartó erő azonban mindenütt az volt, „hogya disszidensek nagy része nyugaton megfelelő anyagi helyzetet teremtett magának és a házasgkötések is kapcsolják őket anyugati országokhoz”.⁴²

A tiltó, nehezítő tényezők mellett azonban hatottak végleges hazatérésre ösztönző erők is. Elsősorban azokra, akiknek nem sikerült egzisztenciát teremteni. A gazdasági stagnálás és ennek hatása a munkalehetőségekre, az idegenekkel szembeni megkülönböztetés néhány országban a visszatérésre ösztönzött. Több országban nem volt könnyű az alkalmazkodás a helyi szokásokhoz, de sikertelenül végződött a kivándorlási célt szolgáló érdekházasságok egy része is. Az alacsony nyugdíjjal rendelkezőknek az érzelmi kötődéseken kívül a konvertibilis valuták kedvező átváltási lehetősége, az alacsony hazai árak, az ingyenes orvosi ellátás is vonzerőt jelenthettek — a hazajövetel minden kockázata ellenére.

A visszavándorlásról, a hazatérésről 1953-tól 1989-ig tudunk forrásaink alapján statisztikai összeállítást készíteni (8. táblázat).

8. táblázat

A visszavándorlásra engedélyt kaptak, a valóban hazatérők és a tényleges veszteség alakulása, 1953–1989

Időpont	Hazatérésre engedélyt kaptak száma	A kivándorlók %-a	Hazatértek száma	A kivándorlók %-a	Tényleges fogyás
1953	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	135
1954	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	1 099
1955	476	36,1	n. a.	n. a.	843
1956	551 ^a	—	1956–57 össz.	n. a.	—
1957	2 088 ^b	—	11 447 ^c	6,0	188 553
1958	482	29,4	n. a.	n. a.	1 155
1953–58 össz.	3 597	1,7	11 447	5,3	191 785
1959	740	37,9	n. a.	n. a.	1 209
1960	540	30,5	n. a.	n. a.	1 225
1961	884	61,3	n. a.	n. a.	556
1962	785	29,8	771	29,3	1 862
1963	1 639	69,9	1 085	46,3	1 946
1959–63 össz.	4 588	42,4	1 856	17,2	6 798

Folytatás a következő oldalon.

42. Útlevíl Osztály: 1960. évi jelzete.

Időpont	Hazatérésre engedélyt kaptak száma	A kivándorlók %-a	Hazatértek száma	A kivándorlók %-a	Tényleges fogyás
1964	1 537	35,4	1 054	24,3	3 916
1965	1 013	19,3	655	12,5	4 586
1966	736	18,2	502	12,4	3 551
1967	850	21,6	n. a.	n. a.	3 083
1968	838	20,1	n. a.	n. a.	3 326
1964–68 össz.	4 974	22,9	2 211	10,2	18 462
1969	335 ^d	6,7	163 ^d	3,3	4 807
1970	923	16,4	591	10,5	5 025
1971	894	16,1	543	9,8	4 994
1972	884	15,8	312	5,6	5 292
1973	1 091	20,9	605	11,6	4 621
1969–73 össz.	4 127	15,3	2 214	8,2	24 739
1974	927	20,7	589	13,1	3 813
1975	1 213	30,3	827	20,7	3 170
1976	1 242	31,7	851	21,7	3 068
1977	743	18,2	629	15,4	3 455
1978	841	22,2	735	19,4	3 057
1974–78 össz.	4 966	24,5	3 631	17,9	16 563
1979	1 119	25,4	773	17,6	3 629
1980	871	13,3	680	10,4	5 875
1981	1 241	20,9	746	12,5	5 201
1982	1 364	31,6	865	20,1	3 448
1983	1 513	40,6	987	26,5	2 742
1979–83 össz.	6 108	24,5	4 051	16,2	20 895
1984	1 635	46,9	1 029	29,5	2 456
1985	1 307	33,6	945	24,3	2 942
1986	1 287	28,1	908	19,8	3 669
1987	1 280	20,0	916	14,3	5 473
1988	783	16,1	515	10,6	4 338
1989	1 196	83,0	901	62,5	540
1984–89 össz.	7 488	30,4	5 214	21,1	19 418
Mindösszesen	35 857	10,4	30 824	8,9	298 660 ^e

^a I. 1-től IX-30-ig^b VI. 1-től XII. 31-ig^c Az 1956. IX. 23. után disszidáltak közül 1957. V. 31-ig legálisan hazatért 11447 fő (ld. Regio 1991. 4. 205.).^d Az adat 1969. I. félévére vonatkozik.^e Az 1980-as népesség 2.8%-a.

Az engedélyezett végleges hazatérési kérelmek országoként

Ország	1955		1956. I. 1.–IX. 30.		1957. VI. 1.–XII. 31.		Összesen		1958–1961 összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Anglia	4	3,4	2	2,1	295	15,3	301	14,1	37	3,9
Argentína	14	12,1	6	6,3	14	0,7	34	1,6	25	2,6
Ausztrália	–	–	1	1,0	13	0,7	14	0,7	51	5,4
Ausztria	10	8,6	8	8,3	256	13,3	274	12,8	48	5,1
Belgium	12	10,3	5	5,2	48	2,5	65	3,0	18	1,9
Brazília	–	–	3	3,1	7	0,4	10	0,5	15	1,6
Chile	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Dánia	–	–	–	–	5	0,3	5	0,2	–	–
Dél-Afrika	–	–	–	–	2	0,1	2	0,1	7	0,7
Franciaország	14	12,1	10	10,4	158	8,2	182	8,5	58	6,1
Hollandia	1	0,9	–	–	62	3,2	63	3,0	19	2,0
Izrael	1	0,9	5	5,2	151	7,9	157	7,4	264	27,8
Kanada	38	32,8	30	31,3	280	14,6	348	16,3	173	18,2
Norvégia	–	–	–	–	17	0,9	17	0,8	2	0,2
NSZK	1	0,9	6	6,3	260	13,5	267	12,5	58	6,1
Olaszország	2	1,7	–	–	60	3,1	62	2,9	12	1,3
Paraguay	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Svájc	4	3,4	1	1,0	107	5,6	112	5,2	25	2,6
Svédország	1	0,9	–	–	57	3,0	58	2,7	20	2,1
Törökország	3	2,6	–	–	30	1,6	33	1,5	–	–
Új-Zéland	–	–	–	–	1	0,1	1	0,0	–	–
USA	8	6,9	16	16,7	82	4,3	106	5,0	84	8,9
Uruguay	–	–	1	1,0	1	1,0	2	0,1	–	–
Venezuela	–	–	–	–	–	–	–	–	13	1,4
Egyéb kapcsolatok	3	2,6	2	2,1	17	0,9	22	1,0	20	2,1
„Kapitalista” összesen	116	24,5	96	17,4	1923	92,1	2135	68,6	949	42,8
Albánia	–	–	–	–	–	–	–	–	5	0,4
Bulgária	–	–	2	0,4	–	–	2	0,2	8	0,6
Csehszlovákia	96	26,9	67	14,7	58	35,2	221	22,6	258	20,4
Jugoszlávia	5	1,4	22	4,8	50	30,3	77	7,9	181	14,3
Lengyelország	4	1,1	4	0,9	–	–	8	0,8	8	0,6
NDK ^a	3	0,8	162	35,6	33	20,0	198	20,3	56	4,4
Románia	87	24,4	167	36,7	12	7,3	266	27,2	224	17,7
Szovjetunió	165	46,2	31	6,8	12	7,3	208	21,3	573	45,2
„Baráti” összesen	357	75,5	455	82,6	165	7,9	977	31,4	1267	57,2
Mindösszesen	473		551		2088		3112		2216	

A táblázatból elsősorban az emelhető ki, hogy az időhatáron belül a hazatérők száma 30–35 000 körüli lehetett, tehát a kivándorlóknak kb. 8,9%-a tért haza. A visszavándorlóknak azonban jelentős hányada 1945 előtt hagyta el az országot. Adataink szerint 1960-tól 1964-ig 1053-an, az összes hazatérésre engedélyt kapott 19,5%-a, 1970–1978 közt 3200-an vándoroltak vissza „a régi kivándorlók” közül, tehát az összes hazatérési engedéllyel rendelkezők 40,8%-a és a kapitalista országokból hazatérteknek 49,0%-a.⁴³ Ezen adatok birtokában az 1953-tól 1989-ig terjedő időszak kivándorlóinak visszavándorlási számát kb. egyharmaddal 10 000 fővel alacsonyabbra becsüljük, így a vizsgált korszak kivándorlási vesztesége ennyivel növekszik. Így a tényleges veszteség — mint már említettük — az 1945–1989 közötti időben 420–430 000 fő lehetett.

A végleges hazatérések országokénti megoszlásáról adataink alapján három időszakban lehet táblázatos statisztikai kimutatást készíteni (9. és 10. táblázat).

10. táblázat

Az engedélyezett végleges hazatérési kérelmek országoként

Ország	1973–1987 szám	Összesen %
Ausztria	1270	10,5
NSZK	1 810	15,0
Olaszország	462	3,8
Franciaország	487	4,0
Európa egyéb országai	2 127	17,6
Ázsia	386	3,2
Afrika	439	3,6
USA	2 323	19,2
Kanada	1 455	12,0
Dél–Amerika	348	2,9
Ausztrália	883	7,3
„Nem szocialista” összesen	12 092	73,8
5 európai szocialista ország	3 641	84,9
Szovjetunió	236	5,5
Jugoszlávia	362	8,4
Egyéb szocialista országok	52	1,2
„Szocialista” összesen	4 291	26,2
Mindösszesen	16 383	

A kapitalista országokból végleges hazatérésre engedélyt kapott összes hazatelepült közül az 1955–1957 közötti időben legnagyobb arányban Kanadából, Angliából, Ausztriából, az NSZK-ból valamint Izraelből tértek haza. 1958–1961 közt kiugróan magas számban tértek haza Izraelből és Kanadából. Az 1973–1987 közötti években a legtöbb hazatérő abszolút számokban és az összes hazatérők arányában is sorrendben az USA, az NSZK, Kanada és Ausztria területéről érkezett. A szocialista országokból hazatérők aránya 1955–1961 között igen magas, az összes hazatérők 42,1%-a. Ez az aránya az 1970-es évek elejétől 26,2%-ra csökkent.

43 Útlevel Osztály: az említett jelzetek alatt.

A bemutatott statisztikai arányokat 1958-tól 1962-ig az *Útlevel Osztály* évi szöveges jelentései is alátámasztják. Az 1958. évi visszavándorlásról azt jelentik, hogy „a kapitalista országokból irányuló hazatérések 95%-át az Izraelbe kivándorló személyek teszik ki, de a *Külföldi Kapcsolatok Bizottságának* határozata értelmében hazatérési engedélyt csak olyan személyeknek adtak ki, akiknek munkájára Magyarországon szükség van”. Az 1959. évi jelentés szerint „igen sok kérelem érkezett Izraelből, különösen olyan személyek részéről, akik az ellenforradalom után vándoroltak ki. Ezeket általában elutasítottuk.”⁴⁴ 1958–1961 között 2491 hazatérési kérelmet, az összes kérelem 52,9%-át utasították el. 1973–1987 időszakában az elutasítások száma és aránya jelentősen csökkent: csupán 1128 kérelmet utasítottak el, az összes kérelem 6,4%-át.

A végleges szándékkal hazatértek kor és foglalkozás szerinti összetételéről forrásainkból csupán 1974-től 1979-ig állíthatunk össze táblázatos kimutatást (11. táblázat).

11. táblázat

Hazatérők kor és foglalkozás szerinti megoszlása korcsoportonként, 1974–1979

Kor	Foglalkozás	1974–1979 szám	Összesen %
0–10	Iskolai korhatár alatt	377	55,0
	Általános iskolás	309	45,0
	Összesen	686	100,0
11–20	Általános iskolás	73	28,9
	Középiskolás	91	36,0
	Egyetemi hallgató	4	1,6
	Segédmunkás	17	6,7
	Szaktmunkás, technikus	25	9,9
	Alkalmazott	6	2,4
	Kisiparos	–	–
	Háztartásbeli	31	12,3
	Egyéb ^a	6	2,4
	Összesen	253	100,0
21–30	Középiskolás	–	–
	Egyetemi hallgató	13	1,2
	Segédmunkás	84	8,0
	Szaktmunkás, technikus	400	37,9
	Alkalmazott	145	13,7
	Felsőfokú végzettségű	61	5,8
	Földműves	–	–
	Kisiparos	2	0,2
	Háztartásbeli	306	29,0

Folytatás a következő oldalon.

44 Útlevel Osztály: az említett évek jelzetei.

Kor	Foglalkozás	1974–1979 szám	Összesen %
31–40	Nyugdíjas	1	0,1
	Egyéb ^a	43	4,1
	Összesen	1 055	100,0
	Segédmunkás	66	8,5
	Szakmunkás, technikus	317	41,1
	Alkalmazott	76	9,8
	Felsőfokú végzettségű	107	13,9
	Földműves	5	0,6
	Kisiparos	11	1,4
	Háztartásbeli	156	20,2
41–50	Nyugdíjas	3	0,4
	Egyéb ^a	18	2,3
	Összesen	772	100,0
	Segédmunkás	38	8,2
	Szakmunkás, technikus	195	42,0
	Alkalmazott	46	9,9
	Felsőfokú végzettségű	34	7,3
	Földműves	1	0,2
	Kisiparos	12	2,6
	Háztartásbeli	93	20,0
51–	Nyugdíjas	17	3,7
	Egyéb ^a	28	6,0
	Összesen	464	100,0
	Segédmunkás	28	2,5
	Szakmunkás, technikus	143	12,7
	Alkalmazott	24	2,1
	Felsőfokú végzettségű	14	1,2
	Földműves	2	0,2
	Kisiparos	18	1,6
	Háztartásbeli	207	18,4
	Nyugdíjas	655	58,1
	Egyéb ^a	37	3,3
	Összesen	1 128	100,0
	Mindösszesen	4 358	

^a Az egyéb kategóriába minden korcsoportban szinte kizárólag a munkanélküliek tartoznak.

A hazatérők korösszetételének legfőbb érdekessége, hogy míg a kivándorlók körében az 51 éven felüli korosztály 5,4%-ot képviselt, a hazatérők körében ez a korcsoport 26%-kal volt jelen. A hazatérők és kivándorlók foglalkozási összetételében a legnagyobb különbséget a felsőfokú végzettségűek arányában tapasztalhatjuk, mégpedig a kivándorlók javára. A szakmunkás, technikus végzettségűeknél nincs jelentős különbség a kivándorlók és hazatértek arányában. Ezek a statisztikai adatok azt jelzik, hogy a kivándorlók közül legbiztosabban a felsőfokú végzettségűek tudtak maguknak egzisztenciát teremteni, de közöttük sem elhanyagolható a hazatérés. Pontosan nem tudni, hogy mi ösztönözte a szakmunkásokat és technikusokat a hazatérésre, az azonban bi-

zonyos, hogy a második világháború után a világgazdaság egyik legnehezebb szakasza éppen az 1970-es évekre esik. Így a bemutatott időszakban a visszavándorlásról készített kor és foglalkozási statisztika nem mutatja igazán az egész korszak fő tendenciáját. Az azonban, hogy a kapitalista országokból hazatérteknél a legnépesebb az 51 éven felüliek csoportja volt, a korszak egészében uralkodó tendenciának tekinthető.

*

Összegzőként újra hangsúlyozni kívánjuk, hogy a csaknem fél milliósra becsülhető embervesztés nemcsak e szám abszolút értékben vett nagysága miatt érintette súlyosan a hazai társadalmat, hanem azért is, hogy a legmunkabíróbb korosztályból, köztük nagy számban szülőkorban lévő nőkből tevődött össze, és nagy hányadát a vállalkozó szellemű, magasan képzett, felsőfokú végzettségűek, szakmunkások és szellemi dolgozók adták.

A visszavándorlás — bár évről-évre fokozatosan növekedett és a különböző országokból hazatérők több irányú tapasztalattal, némi vagyonnal érkeztek — korukat és szakmai összetételüket figyelembe véve mégis alacsonyabb minőségű munkaerőt jelentettek, mint a kivándorlók. Még ha a visszavándorlás összes pozitív hatását sikerülne is számba venni, e folyamat akkor is csak némileg csökkentené a kivándorlásból adódott veszteségeket.